

EL GREMI DELS ARGENTERS DE XÀTIVA I LA CUSTÒDIA DEL CORPUS DE LOPE DE SALAZAR

AGUSTÍ VENTURA CONEJERO

Cronista oficial de Xàtiva.

THE SILVERSMITH GUILD OF XATIVA AND THE CORPUS MONSTRANCE OF LOPE DE SALAZAR. The present article deals about two totally independent silversmithing themes; the first is the hitherto unknown royal privilege which Jaime II gave to the silversmiths of Xàtiva, by which they were given permission to engrave the town coat of arms in their works. The second one is about the maker of the Corpus Monstrance of Xàtiva, the Valencian silversmith Lope de Salazar.

It is known that Valencia had a privilege given by Jaime II in 1298, which authorized the silversmiths of the city to place the coat of arms in their silver. Morella had been given a similar privilege by the same king on 8th August, 1320, and San Mateo village, on 10th June, 1393, by the king Juan I.

Now we are adding the name of Xàtiva to that list of cities because, as it was the second city in the Valencian reign, the king Jaime I bestowed upon the city this privilege on 3rd January, 1310. (Files of the Aragon Crown in Barcelona, section Jaime II royal letters, box 30, number 3807, Chancellery register 206-207, p.181, and some other later confirmations).

In this document it is explained how the grandson of the Conqueror orders Jaume de San Boi, inhabitant of Xàtiva, to mark and distinguish the silver that the silversmith Joan Castelló was going to export to Valencia, ordering him to engrave the coat of arms of Xàtiva in the silver.

The only example known up to now was the gothic processional cross of Enguera, from the XIV century. In its reverse, circling the center, we can see three coats of arms of Xàtiva, with the inscription "Xati". Then some well-known silversmiths are mentioned, which names also appear in Argenteria street.

In the second part we have the document of the Valencian Reign Files (section clergy, book 2488, p.35) from 27th may, 1502. The governor and ten distinguished citizens of the city pay Lope de Salazar, Valencian silversmith, a censal of twenty-one coins (sueldos), which was the price, or part of the price of the silver Monstrance, that was being manufactured for the Xàtiva church at that time.

According to the information that we possess, Lope de Salazar lived in Valencia from 1487 until 1508, year in which he died.

The date of the Monstrance, 1502, could confirm the legend that it was made with the first silver that came from America, which Colon gave to the Catholic King and Queen as a present. They gave it to Alejandro VI Borja, who was born in Xàtiva. He could have given it to his natal city for the making of the Monstrance. There isn't any reliable information about this because in those moments, between 1492 and 1503, the Pope Alejandro VI was in the Vatican city. This information was thus included in the Commemorative Exhibition of the IV centenary of the Discovering of America, held in Madrid in 1892. A list of some people from Xàtiva that were part of the court of the Borja Pope was added at the end.

El present article té com a objectiu tractar dos temes totalment independents, el primer és donar notícia del privilegi reial inèdit de Jaume II, pel qual es concedia als argenters de Xàtiva la possibilitat de gravar les armes de la ciutat en les seues produccions, com de fet van fer en l'únic exemple conegut fins ara la Creu gòtica d'Énguera, i el segon donar notícia també de l'autor de la custòdia del Corpus de Xàtiva, que va ser l'argenter de València Lope de Salazar.

I

El rei Jaume II en 3 de gener de 1310, ordena a Jaume de Sant Boí, veí de Xàtiva, per a que marque o contraste la plata que anava a traure d'allí per a València Joan de Castelló, argenter d'aquella ciutat, manant-li que pose en la marca les armes de Xàtiva,

i que tinga tant de valor com la marca de la ciutat de València en totes les terres de la Corona d'Aragó. Ací tenim, doncs, els noms primers documentats de dos argenters de Xàtiva. El privilegi, que publiquem tpt seguit es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartes reials de Jaume II, caixa 30, carta n° 3807, i també en ACA, Reg. 206-207, fol. 181, de la mateixa data, i en la confirmació de 1316, en ACA, Reg. 214-215, fol. 242:

Jacobus Dei gratia Rez Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice comesque Barcinone ac Sancte Romane Ecclesie vexillarius amirantus et capitaneus Generalis.

Fidelissimo Jacobo de Sancto Baudilio, vecino Xative, salutem et gratiam.

Ad instantiam et humilem supplicationem nobis exhibita per Johanem Castilionis, argentarium habitantem in dicta villa Xative, volentes de benignitate regia providere eius laboribus et expensis, quos et quas ipsum oppor-tebat

sustinere et facere frequenter pro faciendo marchare sua opera argentea, quae ipsa dicta habebat mittere apud civitatem Valencie, cum non esset aliquis in dicta villa Xative, qui ea marchandi potestatem haberet, vobis, sufficiencia et legalitate vestra confisi, per presentes committimus ac concedimus potestatem marchandi opera quaecumque argentea per dictum argentarium facienda in dicta villa Xative, qui cognoveritis etiam argenti fini et legalis, ut in civitate Valencie est sic assuetum.

Volumus autem quod in marcha huiusmodi SIGNUM DICTE VILLE DE XATIVA apponatis. Nos autem marcham ipsam tam auctorem habere volumus, quam habet marcha civitatis Valencie in partibus omnibus terre nostre.

Datis Xative III nonis Januariis anno Domini MCCC decimo.

LA CREU GÒTICA D'ÈNGUERA

És l'únic exemple conegut fins ara de la utilització de les armes de Xàtiva per part del gremi dels argenters de la ciutat. Amb motiu de la restauració d'aquesta creu feta per l'orfebre valencià N'Antoni Piró, hi es va descobrir aquesta marca, com declarava En Josep-Lluís Gil Cabrera, de la Direcció General del Patrimoni artístic al diari LEVANTE, el 13 d'octubre de 1996:

"El derecho a poseer punzón y marcar la producción de los plateros valencianos, durante la Edad Media estaba regulado por privilegios reales otorgados a ciertas ciudades, donde la producción de objetos de plata y oro era muy importante."

Així València havia obtingut el privilegi de Jaume II en 1298, Xàtiva en 3 de gener de 1310, segons el privilegi que hem publicat, Morella en 8 d'agost de 1320 del mateix rei, i la vila de Sant Mateu el 10 de juny de 1393, del rei Joan I.

"No es difícil encontrar las marcas -afegeix Gil Cabrera- en número de tres, que se encuentran repartidas por todo el reverso, en el árbol inferior, en el árbol superior y en el brazo izquierdo... Recordé que en el escudo de la ciudad de Xativa, en la versión medieval que aparece en la Cruz procesional gótica de esmaltes, atribuida a Pere Bernés, o mejor en las fablas de artesanado de la iglesia parroquial de San Pedro en Xativa, figuran dos castillos, uno superior y otro inferior, unidos por una muralla y un portal central en la zona más baja de ésta, del que sobresale una señora. Nos hallabamos ante una estilización de dicho escudo y al momento las letras se nos presentaron nítidas..."

Creu processional d'Ènguera, segle XIV o XV, posterior en tot cas al privilegi reial de marcar l'escut de Xàtiva en 1310.

En caracteres góticos donde se mezclan mayúsculas y minúsculas se lee "Xati". Pronto nos dimos cuenta de las trascendencia del hallazgo. No solamente significaba que dicha cruz había sido marcada y fabricada por un platero residente en Xativa, sino que el hecho constataba que la actividad de los plateros de dicha ciudad era muy importante, al punto que los jurados setabenses así como la organización gremial de los plateros exigieron la creación de un marchamo, que garantizara la calidad y la honradez de los plateros locales y a la vez que dicha marca comportara unos ingresos a las arcas municipales en concepto de tasas o arbitrios."

En un fulletó de 22 pàgs. Editat en 1997, per la Conselleria de Cultura, el mateix Gil Cabrera ampliava aquestes dades, fent la descripció de la Creu. Afegeix també en pàg. 6, que

"la macolla está formada por dos cuartos de esfera acoplados, que adoptan forma hexagonal, en cuyo punto de unión, en los centros de cada una de las caras, presenta

cabujones romboidales con placas esmaltadas con motivos heráldicos alternos, que el Sr. Jimenez Piqueras identifica como el de la Orden de Santiago (Cruz latina rematada por cuatro veneras) y el del comendador de Enguera D. Pedro Juan Perez del Castellar (un castillo con tres torres)".

En pàg. 18 afegeix:

"De los plateros conocidos documentalmente en Xàtiva durante el periodo que estudiamos, último tercio del siglo XIV y primera mitad del XV no existe obra suya, a excepción de la Cruz procesional de esmaltes de la Colegiata de Xàtiva, atribuida a Pere Bernés. De los demás sólo conocemos sus nombres y cronología en Xàtiva a través de los documentos que hasta ahora se han exhumado de los archivos históricos: Pere Bernés (1364-1400), Joan Aliaga (1401), Jaume Pintor (1406), Guillem Miralles (1424) y Dídac Rodríguez (1428-1429). Pudo ser alguno de ellos quien realizara la cruz procesional de Enguera o bien algun otro del que todavía desconocemos su nombre y su producción."

Per l'amabilitat del rector d'Enguera, N'Emili Úbeda, el 9 de setembre de 2000 el qui susbscriu, juntament amb Josep Lluís Cebrià i Adolf Garcia, tinguerem ocasió de veure de prop l'esmentada creu. Les seues mesures son 41 cm. D'amplària dels braços, la macolla 21 cm. I la creu pròpiament 54 cm., en total d'altura 75 cm. Les escenes que s'hi troben representades son:

A l'anvers o a l'endret, en la placa central el Pare Etern, i als quatre braços personatges relacionats amb la Redempció de Jesucrist, o testimonis de la seua mort, presents al Calvari. En el braç sobirà o de dalt, el pelicà, amb tres fillets, símbol de Jesucrist, que dona la vida pels altres. En el braç jussà o de baix, Adam eixint del sepulcre en actitud de recollir la sang redemptora dins un calze. Cal tenir en compte que la creu en el calvari, segons llegendes cristianes antigues, s'havia situat sobre una calavera, i que aquesta era la tomba del propi Adam, ja que per aquest el primer home va entrar el pecat al mon, i per Jesucrist el darrer home ha entrat la salvació, tancant-se tot un cicle. Així mateix la fusta de la creu és la del propi arbre del Paradís, pel fruit prohibit del qual va venir la desgràcia als humans: aquesta fusta fou per tant pecat i salvació. Així en la litúrgia del Divendres Sant, una de les estrofes que es canten davant la Vera Creu diu així:

*De parentis protoplasti fraude Factor condolens,
quando pomi noxialis in necem morsu ruit:
ipse lignum tunc notavit damna ligni ut solveret.*

Dulce lignum.

"Condolent-se el Creador de l'error del primer pare (Adam),

*quan per menjar el fruit vedat en la dissort d'enfonsava,
ell ja l'arbre assenyala, per guarir els danys de l'arbre.
Arbre dolç"*

Pensem que la veneració de la Vera Creu, ja es celebrava el divendres Sant en els anys 381-384, en que la monja Egeria estava a Jerusalem, segons la seua "Peregrinatio", cap. 37 (Edició "Bernat Metge, Barcelona, 1986)

Sant Pau, en la Carta als romans, 5, 12, explica com el cicle que va començar en Adam, ha acabat en Crist:

"Per obra d'un sol home va entrar el pecat al mon, i amb el pecat hi entrà també la mort".

I ara tornant a la creu d'Enguera, en el braç de la dreta Sant Joan Evangelista assegut, i en el braç de l'esquerra, Maria Dolorosa, asseguda, "*Stabat mater dolorosa iuxta crucem lacrimosa*", "*plorant a la vora de la creu*" els dos testimonis presents a la mort de Jesucrist, segons el relat de l'evangeli de Sant Joan, 19, 26.

Al revers de la Creu, dins la placa central també el Pare Etern, i als quatre braços els símbols dels quatre evangelistes. Al braç sobirà o de dalt, l'Àguila, símbol de Sant Joan Evangelista, al braç jussà o inferior, l'àngel, símbol de Sant Mateu. Al braç de la dreta, el lleó de Sant Marc, i al braç de l'esquerra, el toro o bou de Sant Lluç.

EL GREMI DELS ARGENTERS

A la ciutat de València, el rei Alfons el Magnànim va atorgar les ordenances del gremi d'argenters el 12 d'abril de 1418, segons l'estudi publicat per Francesc de Paula Cots Morató a la revista Saitabi, n° 46, 1996, pàg. 347-357, de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València. No sabem encara quan es constituiria el gremi de Xàtiva, i si s'aprovarien ordenances, potser després de València. El fet és que el patró dels argenters era

S.Eloi, com també dels traginers i dels menescals o veterinaris, ferrers, ferradors i manyans i metal·lúrgics en general. Nascut a Llimotges (Occitània), ministre del rei Dagobert i bisbe de Noyon (França) prop de

Sant Quintin i Amiens (Jacobo de la Voragine, II, 980 i Pilar Pedraza, Barroco efímero, 1982, pàg. 294). Els argenters començaven l'any plater el dia 25 de juny, dia de la nativitat de Sant Eloi, i acabaven el 24 de juny de l'any següent, segons Francesc Cots (Saitabi 1996, pàg. 166). Els argenters del regne de València, que abans estaven en gremis de distintes ciutats, s'agrupen als de la ciutat de València en 1690. No sabem si relacionar tot açò amb el Sant Eloi, que figura en una taula de la dreta del retaule major de Sant Feliu. Quan publicarem el llibre "**L'Església de Sant Feliu de Xàtiva**", en 1979, pàg. 72, van creure seguint equivocadament a D. Elias Tormo, que es tractava dels sants metges Cosme i Damià, però ja el professor Herwarth Röttgen, en una visita a la ciutat en 1995, ens va advertir que aquesta taula representava a Sant Eloi. Efectivament es tracta del miracle en que S. Eloi, cura i trasplanta la pota a un cavall. La presència del sant en un retaule tan important del segle XV, pagat per la pròpia ciutat en l'altar major de Sant Feliu podria voler significar la importància del gremi dels argenters o dels traginers i ramaders a Xàtiva.

De moment apart dels ja esmentats coneguem per documentació els següents argenters a Xàtiva:

JAUME PINTOR està documentat a Xàtiva en 1413, fent un calze per al castell (ARV MR, 3016, fol. 202):

"Item costa un calze d'argent d'en Jacme Pintor, argenter per a l'església del castell menor, com no n'hi ha gués sino d'estany, 125 sous".

Aquest Pintor er d'una família conversa de la juderia ja que en el Morabetí de de Xàtiva de l'any 1408 (ARV MR, 11.802, fol. 65) figura **Lluís Pintor** e sa mare en la vila Nova (= antiga jueria) i el mateix anys figuren com a argenters en **Pere Pintor**, en **Jacme Pintor**, convers, que deu ser aquest; aquesta família va donar nom a l'alqueria del Pintor en l'horta de Meses, i un descendent d'ell fou metge del papa Alexandre VI.

Al mateix morabetí trobem altres argenters com en **Guillem Miralles**, argenter de la parròquia de Santa Maria (fol. 33), en **Bartomeu**, argenter en parròquia de Santa Tecla dins los murs (fol. 46)), i dos argenters més en la parròquia de Santa Tecla, fora dels murs, en les Barreres, en **Joan Gasc** i en **Vives** (fol. 53); aquests dos darrers podrien estar al carrer de l'Argenteria, que estava en aquest barri.

El ja esmentat Guillem Miralles, argenter, "civis Xative", el 18 de juliol 1424 firma "apoca ratione

adobi per me facta in pondero regali eiusdem civitatis" (Sanchis Sivera, la orfebreria valenciana en la edad Media, RABM, 1922, pàg. 622)

Sanchis Sivera (ibidem, pàg. 249) parla d'un argenter, **Joan de Salamanca** que fa per als jurats de Castelló de Xàtiva "una creu de plata, el 31 de març 1410.

El mateix autor (ibidem, pàg. 632) esmenta també a **Diego Rodriguez**, argenter de Xàtiva en 28 setembre 1429, i del qual amb data anterior a 1428, trobem les següents dades:

"Doní an Diego Rodríguez, argenter de la ciutat de Xàtiva, en açorriment de la fayçó de unes alcalades e guar-niment de capçanes ginetes, que fa per servey del dit Senyor Rey, 1100 sous; per la compra de 4 marcs d'or, los quals han a servir per unes alcalades genetes e altres arreus moriscs per servey de dit senyor, 3.180 sous; per raó de certes capçanes e alcalades ginetes d'aur de diverses leys (ARV, Mestre Racional, C. 8773, fols. 175 y 183, C, 8774, fol. 147)

EL CARRER DE L'ARGENTERIA I LA CONVERSIÓ FORÇADA DELS MOROS

A finals del segle XV, i no sabem si abans, els argenters els trobem concentrats en el carrer que encara avui es diu de l'ARGENTERIA, situat entre la Plaça de Sant Jaume del Barri de les Barreres i el Raval de Sant Joan, vora la sèquia de la Vila. En aquest carrer vivia en 1468 En Galcerà Torregrossa:

"Unes cases e obrador fora los murs de la ciutat de Xàtiva, en la Parròquia de Santa Tecla, en la partida de les Barreres. E les dites cases antigament eren dos molins, un fariner e altre arrocer. E de present lo fariner vers la porta major e entrada, que és de largària 31 palms e de amplària 23 palms. E afronten ... ab sèquia de la Vila e ab via publica... cases d'en Galcerà Torregrossa, argenter, e ab port del dit en Bernat Lagària, e a les espatles, e ab carrera pública de la Argenteria".

(ARV, MR, 10.228, any 1468, capbreu de Censals reals, sense foliar)

Aquest Galcerà Torregrossa podria ser descendent d'un Joan de Torregrossa, que en el morabetí de 1408 (ARV MR 11.802, fol. 56) viu a les Barreres. Però n'hi ha un altre del mateix nom i cognoms en el mateix morabetí (Ibidem, fol. 64) que és segurament convers, ja que viu en la Vila nova, o antiga jueria, aquest hauria donat nom a l'alqueria d'en Torre-

grossa, en la partida de la sèquia de la Vila, perquè en el morabetí de 1421 (ARV MR, 11.780, fol. 14) diu: "Lo quarter de la Torre d'en Torregrossa, com paga en la Vila Nova de Xàtiva i ara ... en Joan Torregrossa".

Probablement dos argenters, fills o descendents d'aquest Galcerà Torregrossa protagonitzen un avallot contra la Moreria de Xàtiva en temps de la Germania, en 1520, no oblidem que el carrer de l'Argenteria estava baix i al costat d'aquesta. Es tracta de la declaració de Jerónim Català, un morisc xativí en un procés contra ell, el 9 de desembre de 1523 (AHN, Inq, leg. 550, c.10) citat per **Tulio Halperin Donghi, Un conflicto nacional, moriscos y cristianos viejos en Valencia, Alfons el Magnànim, València, 1980, pàg. 138:**

"En 1520, artesanos ricos en las Germanias, arrastraban a la plebe a obligar a convertirse a los moriscos. En Xàtiva según el relato de un morisco prisionero de la inquisición, son DOS PLATEROS los que comunican un curioso ultimatum a los moros encerrados en su barrio amurallado:

"en la moreria de Xàtiva oí fer una crida en que deia que tots los forasters moros de los senyors so pena de la vida, que buidassen la moreria i ansí haver oïda dita crida, vingueren a la moreria Jaume Torregrossa i Galcerà Torregrossa, argenters de Xàtiva dient quals son los moros de los senyors, que los volen fer cristians, i si no'ls daven entrà ja en la moreria a matar-os i saquejar-os si llavores los moros principals de la moreria de Xàtiva, feren exir los moros forasters i ansí se han ido bautizar los moros forasters ab la multitud de la gent que allí estava. E no pres a cap de dos jorns los soldats tornaren a la moreria e digueren a los moros que's tornassen cristians, i los moros deien, que ja tots estaven ab crida feta, y lo capità dixoles que vinguessen salvos y seguros y pobllassen la moreria... i los moros tancaren les portes de la moreria i se feren forts, si llavores los soldats pegaren foc als portals i derribaren la muralla"

Derribada la muralla, los moros ofrecen a los soldados

"que els donarien lo que voldrien, ço és no's fesen cristians, puix lo rei non manava".

Pero precisamente es eso lo que exigen los soldados.

Se resignan los moros a su destino,

"Y ansí en Jaume Torregrossa alçó la espada, e dix ja son contents de fer-se cristians. Tornó-se".

Y se marcharon los soldados y fueron poco a poco los moros a bautizarse a la Seo de Xàtiva."

Al carrer de l'Argenteria ja no quedaven argenters en 1794, ja que en el impost del "Equivalente" d'aquell any, conservat a l'Arxiu Municipal, dels 75 veïns del carrer, 40 eren llauradors, 7 teixidors, 5 jornalers, 5 assaonadors, 2 espardenyers, 3 corredors de bestiar, 1 sabater, 1 sagnador, 1 fuster, 1 moliner, 1 obrer de vila, 1 sastre i 1 hortolà. No sabem si els obradors d'argent els han transformat els 3 ferrers o els 3 calderers.

ALTRES ARGENTERS

Al segle XVI o XVII, encara hi havia argenters a Xàtiva, Vicent Alfonso en 1579 (ARV, Clero, 3756, fol. 119), Pere Navarro en 1616 (ibidem, fol. 140) i Vicent Oller en 1623 (ibidem, fol. 197)

I passem ara al tema de la Custòdia del Corpus.

II AUTOR I DATA DE LA CUSTODIA GÒTICA DEL CORPUS

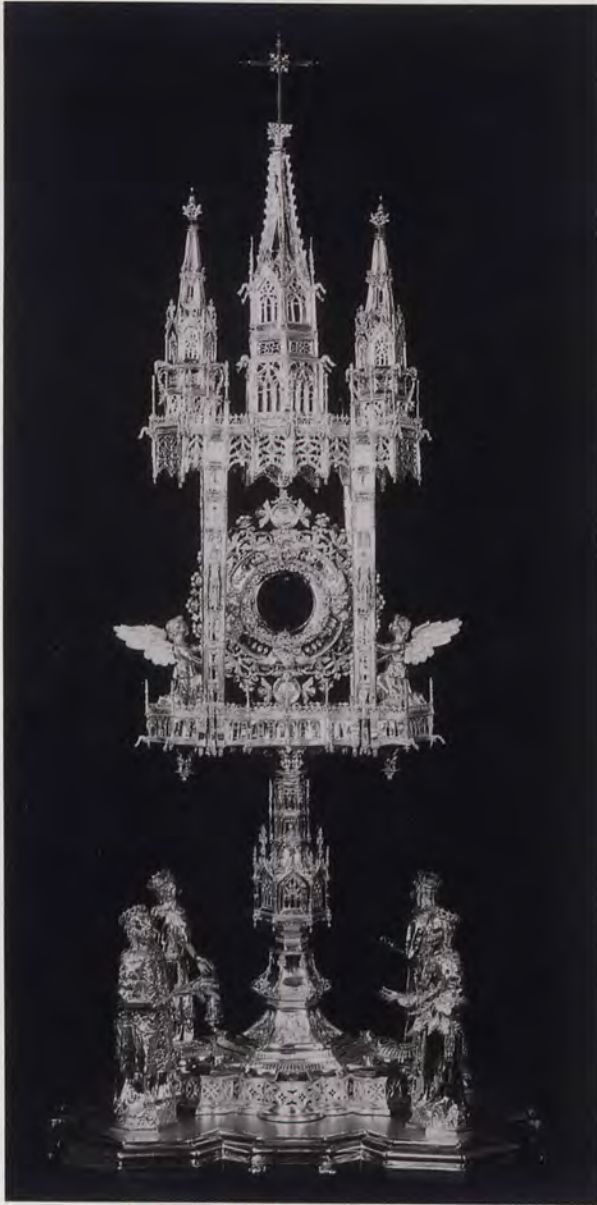
En l'edició comarcal del Levante de 9 d'agost de 2000 donàrem notícia de la important troballa de l'orfebre i la data de fabricació de la custòdia gòtica del Corpus de Xàtiva, anomenada per tradició popular del papa Alexandre VI. Es tracta d'un censal de 27 de maig de 1502 (ARV, Clero, llibre 2488, fol. 35), en que el lloctinent de governador "dellà de Xúquer", Francesc Lluís Bou, i altres 10 personatges de la ciutat, 2 cavallers, 6 canonges i 2 juristes, s'han carregat un censal anual de 21 sous, per a pagar al honorable Lope de Salazar, argenter de la ciutat de València el preu o part del preu de la Custòdia d'argent, que en aquell moment està fent per a l'església de Xàtiva, la qual encara no està acabada:

"... Ad opus solvendi et paccandi honorabili LOPE DE SALAZAR, ARGENTERIO, civi Valencie pretium seu partem predictae CUSTODIE ARGENTII, quem pro dicta ecclesia et civitate Xative perfacit, quequidem custodia nondum perfecta est."

Publicarem ara el document complet, i després farem els comentaris pertinents.

"27 maig 1502.

Nos Franciscus Ludovici Bou, miles, regius consiliarius et locum tenens gubernatoris in regno Valencie citra Chucarum nomine meo proprio, Petrus Semboy Despuig, miles, ausiasus Despuig, domicellus, Franciscus

Custodia del Corpus de Xàtiva (en blanco y negro) Fototeca del Museu de l'Almodí de Xàtiva, per cortesia del seu Director Mariano Gonzalez Baldoví.

Sepulcre, Nicolaus Sepulcre, Jacobus Despuig, Mateus Vilaplana, Gaspar Sabater et Gaspar de Casanova canonici prebendati ecclesie Collegiate dicte civitatis Xative nominibus nostris propriis, Ludovicus Borrell legum doctor et Johannes Miquel notarius, omnes habitatores dicte civitatis Xative ad opus solvendi et paccandi honorabili LOPE SALAZAR ARGENTERIO, civi Valencie pretium seu partem predictae CUSTODIE

ARGENTI, quam pro dicta ecclesia et civitate Xative perfacit, quequidem custodia nondum perfecta est, scienter et cum hoc publico instrumento nomine eorum simul et quicumque nostrorum in solidum damus et vendimus vobis magnifico Gaspari de Casanova, canonico et síndico dicte Collegiate ecclesie ad opus distributionis matutinarum dicte Collegiate Ecclesie presentis VIGINTI UNUM SOLIDOS monete regalium Valencie censuales, rendales et annuales sine laudimio et fatica francos, quitios et transmissione presentis contratus, quos vobis et vestris carricamus, imponimus et assecuramus personaliter et expresse in et super quodam hospitio mei dicti Petri Semboy franco et quitio, sito et posito in parroquia Sancte Marie dicte civitatis Xative IN PLATEA VULGO DICTA DE SANTA LUCIA, confrontato cum hospitio Joannis Arnau, cirurgià, cum hospitio Joannis Codina panni paratoris et cum dicta platea et cum duabus viis publicis,

Item in et super quodam troceo terre vinee mei dicti Mathei Vilaplana, sito et posito in horta dicte civitatis Xative in partita dels GARCETONS, confrontato cum terra Luce Pardo, notario infrascripto, cum vinea Joannis Pardo, semita mediante, et cum terra vinee Antoni Spelto,

Item et super omnibus illis CCL solidis censualibus rendalibus et annualibus, quos anno quolibet michi dicto Guillermo Martorell perfaciunt universitas et singulares Morerie dicte civitatis Xative, qui michi per sindicum dicte morerie vendidit et originaliter caricati fuerunt precio trium mille sexcentos quinquaginta (= 3.650) solidorum cum instrumento per discretum ... notarium sub die ... mensis ... anno a Nativitate Domini M ... et generaliter in et super omnibus bonis et juribus nostris et franquis, renunciantes nos et nostri vobis et vestris anno quolibet omnes simul et quilibet nostrum in solidum solvere et paccare promittimus in uno tantum solutione sive pacca... die 27 mensis Madii incipiendo prima solutione die 27 mensis madii primo venturo et sic deinde anno quolibet in dicto termino...

(Nota baix al marge: "a 15 set. 1512... lo dit censal per la mitat 1.7...)

(Fol. 35vº) ... pretio quatordecim (= 14) librarum...

Testes Bernardus Olomar, civis, et Jacobus Alcanyis in artibus et medicina magister, Xative civis, quo ad firmam dictorum Guillermi Martorell, Petri Sentboy, Ausie Puig, Nicolai Sepulcre, Jacobi Despuig, Gasparis Sabater, Gasparis de Casanova et Joannis Miquel et quo ad firmam dictorum Francisci Sepulcre et Matei Vilaplana, qui firmarunt Xative die prima mensis Junii dicti anni 1502, fuerunt et Joannes Martí, domicellus, et Ludovicus Torrozella, presbiter Xative...

Fiat apoca de dicto pretio reali numerando et ponderando, quod de voluntate et in presentia dictorum venditorum, fuit traditum et ipsum recepit in notario et testium sub... et presentia dictus LOPE SALAZAR in pacto rato et... dicte CUSTODIE, quod quidem pressit ex quitamento facto per Antoni Candel viginti solidorum censualium, venditores et originaliter carricatores omni instrumento recepto per discretum Franciscum Sabater notarium sub die tercio mensis Decembris anno a Nativitate Domini 1484 et ex quitamento 20 solidorum censualium, quos quitavit Ludovicus Domingo decretorum doctor”.

COMENTARIS ENTORN DEL DOCUMENT

A més del governador, els 10 personatges que es carreguen el censals son dos cavallers Pere Sentboi Despuig i Ausias Despuig, noble família xativina emparentada amb el Lluís Despuig, que en 1474 era virrei de València, en el certamen de les “Obres i trobes de la Verge Maria” i que està documentada a Xàtiva fins a finals del segle XVII. Els 6 canonges de la Seu son Francesc i Nicolau Sepulcre, Jaume Despuig, Mateu Vilaplana, Gaspar Sabater i Gaspar de Casanova. Aquest darrer com a síndic és el que posa el capital que eix de les rendes de matines de l'església Col·legiata. Segurament seria parent, potser germà o nebot de l'antic ardiaca de Xàtiva, Jaume Casanova, que era cardenal amb el títol de Sant Esteve de Monte Celio, des de 28 de setembre de 1500, i que era protonotari i familiar del papa, va fundar una capella en la Seu dedicada a Sant Bertomeu i va morir el 4 de gener de 1504, essent soterrat en l'església de Santa Maria del Pópolo en Roma. És per tant molt probable, que el papa estigués ben assabentat de que s'estava fabricant una custòdia per a la Seu de Xàtiva, un home que mai perdia de vista els assumptes del regne de València, per mitjà dels seus ajudants, encara que és evident que el cost de fabricació es va pagar amb rendes de la col·legiata xativina.

Es comprometen també en el censal un doctor en lleis Lluís Borrell i un notari Joan Miquel.

El censal de 21 sous anuals té un preu de 14 lliures, és a dir, 480 sous. Les garanties son una casa de Pere de Sentboi, situada en la plaça de Santa Lluçia, que és l'actual plaça de la Trinitat, on estava aquesta santa sobre la font gòtica, que hi encara es conserva, que vivia a la vora de Joan Arnau, cirurgià i Joan Codina,

peraire; devia estar enfront i dalt del Convent dels Trinitaris. Un troç de vinya del canonge Mateu Vilaplana, en la partida dels Garcetons de la sèquia de Ranes, confrontada amb terra de Lluc Pardo, notari, de Joan Pardo i d'Antoni Spelto. I finalment un altre censal de 250 sous que tenia Guillem Martorell, que fou batle de la ciutat i que pagava l'aljama de la moreria del Raval de Xàtiva sobre un preu o capital de 3.650 sous, i que segurament havia pagat en 1484 el quitament Antoni Candel, llaurador ric que apareix en molta documentació d'aquell segle, i que vivia prop l'antiga jueria, i el doctor en lleis Lluís Domingo.

Entre els testimonis figura Bernat Olomar, que vivia en la plaça on va nàixer Roderic de Borja en la Parròquia de Sant Pere, que es digué primer d'en Borja, i després d'Olomar; Jaume Alcanyís, metge, potser germà o nebot del metge convers Lluís Alcanyís, catedràtic de la Universitat de València, i cremat en aquesta ciutat per la Inquisició i de Pere Alcanyís, metge i poeta en les “Obres i trobes” de 1474. Joan Martí, donzell de la família noble dels Martí emparentats amb els Borja: Mateu Martí era marit de Joana de Borja, germana d'Alfons de Borja, papa Calixt III: Bertomeu Martí, son descendent fou bisbe de Sogorb i cardenal de Santa Àgueda in Subura, nomenat en 1496 per Alexandre VI. I Lluís Torroze, prevere de Xàtiva, també de noble família.

En quant al governador BOU, hem de dir que és llinatge que està al Repartiment i que Esteve Bou apareix en Escolano, IX, 1164, Merina Bou y de Calatayud era senyora de Millars i de Quesa (Escolano, IX, 988), i que en Francesc Bou, en l'època de l'expulsió dels moriscos, germà del senyor de Millars, coneixia la serra i la llengua aràbiga (Escolano, X, 1922, 1974 y 1975). El personatge que apareix ací Francesc Lluís Bou exercia també el càrrec de lloctinent de governador dellà de Xúquer, uns anys abans en 1492, durant l'elecció del papa Alexandre VI, i dirigeix una investigació encomanada per la ciutat per saber si el nou papa ha nascut a Xàtiva, segons Villanueva, Viaje literario, II, pàg. 214.

L'OBRA DE LOPE DE SALAZAR

Fins ara la única obra segura feta per Lope de Salazar, apart de la custòdia de Xàtiva, que ara li hem d'afegir era el Relicari de la catedral metropolitana de Tarragona, on apareix el punçó de València, i les

dues inscripcions, una a l'interior del temple: LUPUS DE SALABAR VALENTINI LABORABIT, i una altra en el revers del fris: OPUS LUPI DE ÇALEBAR VALENTINI. Aquest relicari ha estat estudiat per Antoni Martínez Subias (La Plateria gòtica en Tarragona y provincia, Tarragona 1988, pàg. 140, i per José Manuel Cruz Valduinos, Plateria en la época de los Reyes Católicos, catàlogos de Exposición, Madrid 1992, pàg. 52. Ambdós autors creuen que aquest relicari es va fer entre 1478 y 1520, pero aquesta darrera data s'hauria de rebaixar, perquè com veurem tot seguit Lope de Salazar va morir en 1508.

Hem de suposar pel cognom que seria un castellà establert a València, ja que el topònim Salazar correspon a dos pobles de la provincia de Burgos: un al Nord, prop d'Espinosa de los Monteros y Medina de Pomar, i un altre anomenat Salazar de Amaya, prop de Herrera de Pisuerga (Palencia) y Sotresgudo y Villadiego (Burgos)

BIOGRAFIA DE LOPE DE SALAZAR

Les dades biogràfiques que donarem a continuació es deuen a l'amabilitat de Francesc Cots Morató, investigador d'Oliva, que prepara la seua tesi doctoral sobre els argenters de València, i són inèdites. Li ho agraim de tot cor.

Lope de Salazar està documentat entre els argenters de València, desde 1487 fins a 1508, en que mor (Arxiu Municipal de València, caixa 38, Llibre d'escrivanies, 1473 - 1524, fulls que s'indiquen):

Exercici 1487-88, com a confrare de sant Eloi, paga 4 sous, 4 diners de l'art i ofici d'argenters (ibidem fol. 51).

El mateix any, paga 6 sous per la festa del rei, Reina i príncep (Ibidem, fol. 55v)

Exercici 1496-97, paga a l'Art i ofici, 4 sous, 4 diners (Ibidem, fol. 85)

Exercici 1497-98, és confrare de Sant Eloi, i paga 4 sous, 4 diners (Ibidem, fol. 100v^o)

Exercici 1498-99, idem (Ibidem, fol. 105v^o)

Exercici 1499-1500, paga 4 sous, 4 diners a l'Art i Ofici, és confrare (Ibidem fol. 118)

El mateix any, soterrar d'una filla:

"Item a 16 de juny soterraren la filla d'en Lope en lo vas xic, paga 5 sous, 10 diners.

Item han rebut d'en Lope Salazar per los rellaus, que comprà de l'ofici, 65 lliures" (Ibidem fol. 119v^o)

Exercici 1500-1501, És confrare, paga 4 sous, 4 diners a l'Art i ofici (Ibidem, fol. 137)

El mateix any, un obrer en sa casa:

"Item en casa Lope Salazar, Joan Roger estigué huit jorns, e donà'ns dos sous i mig (Ibidem, fol. 138 v°)

Exercici 1501-1502, Paga a la corporació d'argenters, 4 sous, 4 diners (Ibidem, fol. 18v)

27 de maig 1502, estava fent la custòdia de Xàtiva (ARV, Clero, llib. 2488, fol. 35)

Exercici sense data, És confrare i paga 4 sous, 4 diners a l'art i ofici (AMV, caixa 38, Llibre d'escrivanies, 1473 -1524, fol. 140)

Exercici 1505-1506, Es confrare i paga la mateixa quantitat.

Dilluns 8 juny 1506, son elegits consellers de la ciutat per l'ofici dels argenters en Lope Salazar i en Bertomeu Valldellós (AMV, Manual de consells, 1505-1506, A-12, fol. 239)

Exercici 1506-1507, és confrare de Sant Eloi i "marcador". No hom diu que pague res a l'Art (AMV, caixa 38, llibre d'escrivanies, 1473-1524, fol. 182)

El mateix any, soterrar d'una filleta:

"Diumenge a deu d'agost soterrà una filleta d'en Lope Salazar en lo vas de fora, pagà 7 sous, 8 diners (Ibidem, fol. 156 r)

Any 1507-1508, soterrar de dues mosses seues:

"Item rebí per soterrar en lo vas de fora dos mosses d'en Lope Salazar, deu sous" (Ibidem, fol. 223r)

El mateix any, soterrament de sa muller:

"Item de la muller d'en Lope Salazar per mans d'Antoni Salazar, vint lliures". (Ibidem, fol 223v)

El mateix any, MORT D'EN LOPE SALAZAR i del seu fill:

"Item rebí per lo soterrar d'en Lope Salazar en lo vas de dins, vint e dos sous... 1 lliura, 2 sous"

"Item per lo fill del sobre dit en Lope en lo vas de dins vint e dos sous... 1 lliura, 2 sous."

"Item rebí per la bancada del soterrar d'en Lope Salazar, onze sous" (Ibidem, fol. 223 r)

Tenint en compte quan s'acabava l'any argenter, i l'anotació de la mort de l'artista, el reliquiari de la catedral de Tortosa s'hauria acabat abans del 25 de juny de 1508. I potser la custòdia de Xàtiva es va quedar inacabada.

Any 1517-1518, soterrar d'una filla:

"Soterraren en lo vas de dins la filla d'en Lope Salazar... 1 lliura, 2 sous". (Ibidem, fol. 328v^o)

LA CUSTÒDIA DE XÀTIVA

Els estudis més complets que s'han fet sobre aquesta custòdia, posant al dia tota la documentació existent fins ara son els dos articles publicats per **Marià Gonzalez Baldoví**, el primer publicat al llibre col·lectiu, que era catàleg d'una exposició, "*Xàtiva, els Borja una projecció europea, Museu de l'almolí de Xàtiva, 4 de febrer - 30 d'abril 1995*", vol. I, pàg. 246, i el segon titulat "*La custòdia major de la Seu de Xàtiva*", en *Papers de la Costera*, n° 11, 1998, pàg. 114-145. Ara tenim la satisfacció d'aportar la data i l'autor de la custòdia que aleshores no es coneixia. No anem ara a entrar en els detalls tècnics d'aquesta obra, ja suficientment estudiats per aquest autor, ni en la documentació que hi aporta. Solament ens detindrem en l'apartat que ell anomena "*La llegenda de l'argent americà i l'errònia atribució de la custòdia a un taller de Lleida*" (*Ibidem*, pàg. 122). Gonzalez Baldoví nega les dues llegendes.

Començarem per la segona. És evident que la custòdia no es va fer a Lleida, ja que ara sabem que es va fer a València en 1502, en el taller de Lope de Salazar. I dedicarem més extensió a la primera llegenda.

LA LLEGENDA DE L'ARGENT AMERICÀ

Diu el nostre autor: "*La llegenda segons la qual la custòdia s'havia fabricat amb el primer argent que Colom lliurà als reis catòlics, aquests a Alexandre VI i el pontífex xativenc hauria donat a la Seu amb tal finalitat devia estar ja completament elaborada a finals del segle XIX, perquè va ser precisament tal relació amb Colom i Amèrica la que va propiciar que fora seleccionada per a l'exposició commemorativa del IV centenari del Descobriment celebrada a Madrid en 1892.*"

I afegeix: "*Podem assegurar que en cap dels nombrosos inventaris del tresor de la Seu, on cada objecte és acompanyat pel nom del donant, si en té, figura com a regal d'Alexandre VI.*"

Açò és el que anomenaríem "**argument ex nihilo**". Puix que no s'especifica, és que no té res a veure amb el papa. El mateix podríem dir "**sensu contrario**", era tan evident que no feia falta especificar que era del papa. Sobre açò hauríem de dir que el document que aportem indica clarament que la confecció de l'obra, i allò que es paga a Lope de Salazar, va eixir evidentment de les rendes de la Seu,

sobre les quals s'exten el censal. Però ¿quina cosa ens impedeix pensar que la plata venia d'Amèrica?. La data, 1502, i el fet de que el papa va morir en 1503, ens porten a pensar que Alexandre VI era ben coneixedor de que la Seu de Xàtiva estava encomanant una custòdia, sobre tot si tenim en compte que ell estava ben al corrent d'allò que passava al regne de València, i tenia una cohort de bisbes valencians i xativins que el tenien informat de tot.

Una especialista com **Mª Pilar Bertos Herrera**, "*Los escultores de la plata y el oro*", Universidad de Granada, 1991, pàg. 41, diu:

"Factores que influyen en la producción de las piezas de orfebrería. Para todos los que de manera especial nos dedicamos al estudio del arte de la platería existe un hecho que de forma notoria va a incidir en la producción de todas las piezas de orfebrería, nos referimos al Descubrimiento de América que no sólo engrandeció a pequeñas ciudades o abrió nuevas rutas comerciales o aumentó la producción de inversiones, sino que también esa abundancia del oro y plata venidas de las tierras americanas fueron el punto de partida del desarrollo de un nuevo estilo sumamente rico."

En principi per tant les dades de la fabricació de la custòdia, el fet del recent descobriment d'Amèrica, i el fet de que encara no s'havia mort el papa xativí Alexandre VI, que va morir l'any següent en agost de 1503, podrien deixar la porta oberta, no havent-hi cap argument en contrari, a la llegenda de que la custòdia d'Amèrica fora feta amb plata d'Amèrica, que Colom va portar a Barcelona en 1493 als Reis Catòlics, i aquests donarien al papa, i potser aquest a la Seu de Xàtiva. Veritat és que **Martí de Viciana, en la Tercera Part de la Crònica de València**, quan fa un inventari dels ornaments de la Seu de Xàtiva, i dels regals dels papes, no diu expressament que la custòdia estigués relacionada amb Alexandre VI. Aquest és el text (pàg. 334, reedició facsímil d'Anubar, València 1972):

"Para el servicio del altar y iglesia tienen en la sacrestía 15 capas de brocado, dos de las cuales dieron papa Calixto y papa Alexandro, i más tienen muchos ornamentos de brocados y sedas de diferenciados colores, y un estuche a manera de almohadilla para poner y guardar los sanctos paños, es pieza muy rica assí por la perlería que hay como por la subtil labor y invención, y haversela dado papa Alexandro. Más 31 cálices, un relicario y dos tablas con muchas reliquias, un diente del apóstol Sant Pedro, un pedaço del madero de la Vera Cruz y una espina de la

corona del Señor, que les dió papa Calixto; y más tienen muchas cruces y otras piezas, y vasos de plata ricos y hermosos, Y UNA CUSTODIA DE VALOR DE MAS DE 3.000 DUCADOS, y 8 paños de brocado para las fiestas, y mucha lumbraria de cera para las festividades y especialmente para el Viernes de la Pasión, que es cosa maravillosa de ver."

El primer escriptor que fa eixa atribució, que podria haver recollit verbalment dels canonges de la Seu és **Vicent Boix**, en la seua obra "Xàtiva, memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad", publicada en 1857, on en pàg. 411, diu:

"En la sacristia existe una galeria de retratos, que representan a los obispos de Saetabis y otros eclesiásticos notables. Debeis ver LA Suntuosa custodia de plata, que figura una iglesia gótica, digno regalo de Alejandro VI".

D'ahi ho va prendre segurament **Teodor Llorente**, que en el seu llibre "Valencia", tomo II, 1889, pàg. 734, diu:

"De Calixto II hay en el templo colegial tres cartas, enviando reliquias y otorgando gracias a esta iglesia: en una de ellas recuerda que en su pila fué bautizado. Uno y otro pontífice la favorecieron con valiosos donativos: de cada uno de ellos se conserva una capa de coro, rica y primorosamente bordada, y entre los demás regalos son notables el cáliz de Calixto III, ... y una arquilla de marfil con escenas bíblicas, de antigua y curiosísima talla, regalo de Alejandro VI. Pero la pieza principal del Tesoro de esta iglesia es la magnífica CUSTODIA GOTICA, que fué muy elogiada en la Exposición de Artes retrospectivas celebrada en Madrid el año 1892, cuando las fiestas centenarias del descubrimiento de América; y de la cual SE DICE QUE SE LABRÓ CON PLATA ENVIADA POR AQUEL PAPA. Dícese también que aquella era la primera que se recibió en Roma del Nuevo Mundo."

El mateix autor en nota al peu de pàgina afegeix la factura lleidatana, que ara sabem que era realment de València, i algún altre detall, que és interessant:

"Esta leyenda de objetos fabricados con la primera plata traída de América se repite en varios puntos. El arcipreste señor Pla, me dice que en los inventarios y actas capitulares de la Colegiata la custodia a que me refiero es llamada Custodia Mayor o del Papa, y no se hace mención de ella hasta después de Alejandro VI, pero no se han encontrado documentos que acrediten su construcción. Añade el Sr. Pla que al desarmarla, para

llevarla a Madrid, con motivo de la exposición mencionada, vióse una marca, de la cual se deduce que fué construida en Lérida, pero que las dos torres o agujas laterales se labraron en Valencia. De ello tiene tomadas notas el señor Pla. No pudo proporcionarmelas por estar trasapeladas: si las consigo las mencionaré en el apéndice de este libro, pues considero la custodia de Játiva como ejemplar muy interesante de la orfebrería española del siglo XVI, al que indudablemente corresponde. Es de estilo ojival florido. Tiene figuras de templete, sostenido sobre una pilastra, en la forma usual de los relicarios. El templete en cuyo centro está el ostensorio, obra muy posterior, es de cuatro columnas, y sobre este cuerpo forma dosel una galeria afiligranada, en la cual se levantan tres agujas, más alta la del centro que las laterales. A los dos lados del cuerpo central hay dos ángeles adorando la Hostia, de estilo más moderno y en la base, que descansa sobre un pedestal de época reciente, cuatro figuras con incensarios. Parecen por su vestimenta, sacerdotes de la antigua ley; però llevan diadema en vez de mitra."

D. Gonzalo Viñes Masip, canonge de la Seu i cronista de la ciutat en el seu llibre sobre la "Patrona de Xàtiva", 1923, pàg. 46, diu:

"Innumerables son los objetos del culto, que conservaba esta iglesia del papa setabense y de su familia, cuya enumeración nos haria interminables. Hoy solo nos queda un magnífico cáliz de plata, una pequeña Vera Cruz y dos relicarios ojivales, amén de la gran CUSTODIA del Santísimo, que segun la tradición, fué regalada por el otro papa setabense, el calumniado Alejandro VI, sobrino del anterior y Chantre que fué de esta iglesia, como vimos en una de las cartas de su egregio tio."

Carlos Sarthou, en la "Guia Oficial ilustrada de Játiva", publicada en 1925, pàg. 99, pareix dubtar de la llegenda de la plata americana, quan diu:

"La rica custodia procesional flamígera, célebre desde que se exhibió en la exposición nacional de 1892 (Madrid y centenario de Colon) Su forma es de templete rematado con triple aguja o chapitel que cobija el aracoeli, entre ángeles orantes; sobre columna sustentante con una colla central. El punzón es de obra catalana (?) De fines del siglo XV, con restauraciones valencianas, principalmente la de Pedro de Avendaño en 1633, que reformó el aracoeli (citundado en ambas caras con 84 cabecitas angélicas). Las agujas laterales, más pequeñas que la central; los ángeles orantes, el dorado general y otros detalles son posteriores al siglo XV. No así los góticos sacerdotes coronados de la antigua ley, que sostienen en la base los atributos eucarísticos y el incensario. Hay que fijarse en

los floroncillos y filigranas de la bóveda que cobija el aracoeli, en los calados, gargollas, la rica pedrería y otros mil detalles (Para más nimia descripción y datos históricos puede verse el artículo, que publicó **D. Gonzalo Viñes** en el número 1649 de "El Obrero Setabense" correspondiente a 28 junio 1924)

Cuenta la tradición que esta custodia fue fabricada con la primera plata que trajo Colón de la Nueva América, regalada al rey de España, enviada por el Monarca al Papa, donada por el Pontífice setabense a su Patria y ofrecida por Játiva a Dios. Si ello fuese engaño, es tan simpático que bien vale la pena de vivir con él".

Dos anys després en 1927, en la Guia ilustrada de la Provincia, pàg. 57, no tenia ja eixos dubtes, ni en 1939, en "El Martirio del Arte Cristiano", pàg. 18, on parla que també la de Toledo té la mateixa tradició. En el tomo I de "Datos para la Història de Játiva", publicada en 1933, pàg. 215, diu així:

"La custodia procesional de la Seo es del reinado de Fernando II y llamó justamente la atención cuando en 1892 se expuso en Madrid, en la Exposición artística con motivo del centenario de Colón. Una tradición popular cuenta que la primera plata que trajo de América su descubridor, en demostración de la riqueza que entrañaba el Nuevo Mundo, Fernando el Católico la envió, toda o en parte, al papa, que como era español y setabense, la devolvió a su patria para que se dedicase al Sacramento de la Eucaristía, labrando dos grandes custodias o viriles, una en la catedral primada de Toledo; y otra en la colegiata de Xàtiva."

A continuació afegeix la llegenda lleidatana, que ara s'ha demostrat que era de València:

"En Lérida ocupaba la mitra un borja, primo del papa, Luis Milán de Borja, y como allí había excelentes orfebres, se encargó allá la delicada labra de la custodia."

Finalment fa la descripció de l'obra, i acaba d'aquesta manera:

"Se sabe que en 1633 los jurados de Xàtiva tomaron en acta el acuerdo de "acabar l'obra de la custodia gran del Santíssim Sacrament, en fer dos torres de la definició a la part superior, i dos àngels en l'araceli." Y se encomendó el trabajo al famoso platero valenciano Pedro de Avendanyo. La peana de plata fué legado del canónigo Honorato Guitart en 1690, y costó más de 1.000 libras y restauróse en 1715. El nuevo basamento ojival moderno, también de plata, labróse en Valencia y 1886, a costa de 8.350 pesetas. En el Araceli luce un gran brillante en la parte superior, destacando entre otros 43, de menor tamaño, 53 perlas y otras joyas. Pero lo de menos es el

valor material de esta custodia. Lo de más, su arte exquisito y su tradicional origen."

Cal tenir en compte que també la custodia procesional de Granada, i la custodia-Espill de Granada, foren donacions de la reina Isabel la Catòlica, segons diu **Mª Pilar Bertos Herrera**, "Los escultores de la plata y el oro", Universidad de Granada 1991, pàg. 76.

En totes les publicacions posteriors s'ha anat reproduint això, i així **Antonio Igual Úbeda**, El gremio de plateros, Diputación Provincial de Valencia, 1956, i també **Asunción Alejos Moràn**, La eucaristía en el arte valenciano, Alfons el Magnànim, València, 1977, vol. I, pàg. 280 diu:

"La custodia de Xàtiva es de tipo relicario o de ciprés... Quizá su nota más saliente sea el doble círculo con multitud de cabezas angélicas que circundan el Araceli, que recuerda el óculo de los retablos aragoneses en los que Forment consagró su fama. Según la tradición la custodia se fabricó con la primera plata traída de América, que Fernando el Católico donó al Papa Alejandro VI, el cual la regaló a la catedral primada y a la Colegiata setabense."

¿PODRIA SER CERTA LA LLEGENDA DE LA PLATA AMERICANA?

Sembla que la data de construcció de la custòdia, en 1502, després del descobriment d'Amèrica, i abans de la mort del papa Alexandre, 18 d'agost de 1503, confirmaria o avalaria la possibilitat de la llegenda.

Colom va tornar d'Amèrica en el seu primer viatge en 30 d'abril de 1493, a Barcelona, on estaven en aquells moments els reis Catòlics. Hi va estar Ferran el Catòlic des de 28 d'octubre de 1492 fins a 4 de novembre de 1493. Basta veure el llibre de **Antonio de la Torre**, Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos, Barcelona 1962", especialment els volums IV, V i VI, que comprenen els anys 1492- 1504, per a veure com eren de fluida la correspondència dels Reis amb el Papa Alexandre. En la carta n° 135 de 7 de juny de 1493 es veu com s'estava preparant el segon viatge a Amèrica, on aniria Fra Bernat Boil, ermità de Montserrat, "a las islas que agora se fallaron". Per la mateixa data s'estava preparant l'obra de S. Pietro in Montorio, en Roma, que pagava la monarquia hispànica, i que seria inaugurada amb la famosa

cúpula de Brabante en 1502 per el papa Alexandre VI, com consta en la inscripció que hi figura.

En el segon viatge, en 1496, Colom va tornar retingut. En 1498 va començar el tercer viatge, del qual va tornar en 1500. El quart i darrer el va començar l'11 de maig de 1502. Es a dir, en la data de la custòdia, Colom ja havia fet tres viatges a Amèrica, encara que la llegenda de la Plata estaria més bé lligada al primer viatge de arribada a Barcelona.

Caldria recordar també que en aquells moments n'hi hauria els següents personatges xatvivins a la Cort papal:

- 1) **Lluís Joan del Milà**, cosí germà de Roderic de Borja, nascut a Xàtiva en 1432, canongé de la Seu de Xàtiva en 1447, bisbe de Lleida des de 1450, nomenat Cardenal dels Quatre Sants Coronats pel seu oncle Calixte III en 1455, i que retirat al seu marquesat d'Albaida va morir a Carrícola o Bélgida en 1504 (Videtur **Ventura Pascual y Beltran, Játiva biogràfica**, Valencia, 1931, vol. I, pàg. 285)
- 2) **Martí Ponç**, nomenat bisbe de Messina pel papa Borja en 27 de juliol de 1493, i que sovint apareix en la documentació esmentada dels Reis Catòlics, que va morir en 1501 (Ibidem, vol. I, pàg. 299). Així mateix el seu germà **Felip Pons**, diplomàtic al servei dels reis Catòlics, que va morir a Granada en 1500, pare d'un altre Martí Pons, advocat fiscal, mort durant la germania de Xàtiva (Ibidem, vol. III, pàg. 165).
- 3) **Pere García**, natural de Xàtiva, que fou bisbe de Ales en Sardenya i des de 1490 fins a 1505, bisbe de Barcelona, on podria haver estat present a l'arribada de Colom a la ciutat comtal (Ibidem, vol. I, pàg. 300).
- 4) **Francesc de Borja i Navarro d'Alpicat**, tresorer del papa, bisbe de Teano desde 1495, arquebisbe de Cosença desde 1499, anomenat cardenal l'any següent. Aquest estava molt vinculat a Xàtiva, ja que va construir la capella de la Verge de les Febres a la Seu de Xàtiva, i va encarregar una taula d'aquesta Verge, amb el seu retrat, que ara es troba al Museu de Sant Pius V de València. Va morir el 1511. El 1508 va renunciar al bisbat de Teano en favor del seu nebot quasi del mateix nom **Francesc de Borja i Cardador**, que va residir sempre a Xàtiva, i al qui nomenà protector de l'esmentada capella, que va morir en 1531. (Ibidem, vol. I, pàg. 288 i 301)
- 5) **Joan de Borja i Navarro d'Alpicat**, dit el Major, germà de l'anterior, arquebisbe de Monreal, prop de Palerm en Sicília, on va succeir a un altre xatviví, **Ausiàs Despuig** (Ibidem, vol. I, pàg. 281). Va ser nomenat cardenal en 1492, i era de la plena confiança del papa, com es veu en les seues cartes, en 1495 va visitar Orvieto amb Alexandre VI i va morir com ell també en 1503.
- 6) **Bertomeu Martí**, probable fill d'un germà del marit de na Joana de Borja, germana del papa Calixte III, fou nomenat bisbe de Sogorb en 1474, i en 1496 cardenal de Santa Àgueda in Subura, i va morir en 1500 (Ibidem, vol. I, pàg. 282)
- 7) **Jaume de Casanova**, natural de Vallada, canonge i ardiaca de la Seu de Xàtiva en 1498, amb íntimes relacions amb la ciutat, en 1500 fou nomenat cardenal de Sant Esteve de Montecelio, i quan va morir en 1505, fou soterrat en l'Església del Pópulo de Roma, el mateix lloc que Vanzoza Catanei, la mare dels fills d'Alexandre VI (Ibidem, vol. I, pàg. 287).
- 8) **Mossén Francesc Joan**, cavaller de Xàtiva, militar, diplomàtic i historiador, autor d'un dietari de notícies de la ciutat de València. El 7 d'agost de 1503 estava juntament amb altres cavallers de Xàtiva, com mossén Lluís Joan, mossén Pere Lluís d'Almúnia, i un altre **Roderic de Borja**, en la ciutat de Barcelona, amb el rei Ferran el Catòlic, que preparava una expedició militar contra els francesos en ajut de la ciutat de Perpinyà (Ibidem, vol. II, pàg. 81)

Amb aquesta selecció de personatges naturals de Xàtiva, que estaven propers a la cort pontifícia de Alexandre VI, i a la dels Reis Catòlics, durant aquells anys, molt bé podria ser realitat la llegenda de l'argent d'Amèrica, portat per Colom als reis en Barcelona, i regalat pel papa a la seua ciutat nadiua per a fer una custòdia excepcional.